

УДК 332.1(043.3)

*В. Г. Прушківський,
д. е. н., професор, Запорізький національний технічний університет*

ІНСТРУМЕНТИ РЕГУЛЮВАННЯ ЕКОЛОГІЧНО СТАЛОГО РЕГІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ В РИНКОВИХ УМОВАХ

Проаналізовано сучасні нормативно-правові акти, що регулюють основи організації охорони навколишнього природного середовища. Визначено учасників процесу стимулювання збуту екологічної продукції в країні. Запропоновано групи інструментів забезпечення екологічно сталого розвитку.

Modern normatively-legal acts which regulate bases of organization of guard of natural environment are analysed. The participants of process of sales promotion of ecological products are certain in a country. The groups of instruments of providing ecologically of steady development are offered.

Ключові слова: безпека держави, еколого-економічна проблема, економічне зростання, природне середовище, сталий розвиток, стратегічний напрям.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Загострення еколого-економічних проблем суспільства і виробництва, які зумовлені прискоренням темпів науково-технічного прогресу та деструктивними наслідками його впровадження в господарську діяльність, потребує їх нагального вирішення. Актуалізація зазначених проблем у глобальному масштабі передбачає проведення докорінних змін у стратегічних напрямках розвитку суспільства. Ефективність реалізації управління в галузі охорони навколишнього природного середовища, раціонального природокористування та забезпечення екологічної безпеки країни безпосередньо залежить від якості його нормативно-правового забезпечення.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Суспільно-політичні засади екологічної політики розкриті в наукових дослідженнях Андрейцева В.І., Васюти С.І., Голубця М.А., Костицького В.В., Кравченко С.М., Лазора О.Я., Луцька В.С., Толстоухова А.В., Хилька М.І. та ін. Економічним проблемам екологічної політики присвячені праці відомих зарубіжних вчених Баумоля У., Боулдінга К., Данилова-Данильча

на В.І., Гофмана К.Г., Ендреса А., Кольхааса М., Корба Б., Начилхаута П., Ніза А., Панайоту Т., Пахомової Н.В., Порфир'єва Б.М., Сміта Ф. та ін.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

- проаналізувати сучасні нормативно-правові акти, що регулюють основи організації охорони навколишнього природного середовища;
- визначити учасників процесу стимулювання збуту екологічної продукції в країні;
- запропонувати групи інструментів забезпечення екологічно сталого розвитку.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Для розв'язання проблем забезпечення екологічно сталого розвитку регіону необхідно визначити ряд найбільш дієвих методів та інструментів. Значної популярності сьогодні набули економічні методи регулювання, що мають ринкову природу. Оскільки концепція екологічно сталого розвитку має штучну природу (затверджена у документі "Порядок денний на XXI століття", який було прийнято 1992 р. в Ріо-де-Жанейро на Конференції ООН з навколишнього середовища та розвитку [9, с.

206]), то її реалізація неможлива без державного регулювання та відповідних ринкових методів й інструментів управління для вирішення еколого-економічних проблем суспільства.

Регіональні фактори активізації економічного зростання за своєю природою мають загальносуспільне значення, оскільки впливають на ряд суттєвих чинників: зростання реальної заробітної плати, збільшення можливостей споживання товарів і послуг, приріст фінансування інвестицій в житло та ін. Це важливо і з точки зору національної безпеки держави, оскільки результативність реформ посилює тенденції соборності [1, с. 129].

Основними рисами ринкової економіки є [8, с. 107]:

- 1) цивілізована конкуренція виробників товарів;
- 2) вільний перелив капіталу між галузями і регіонами;
- 3) розвиток кредитно-банківської системи, утворення фінансового і валютного ринку;
- 4) свобода підприємництва, незалежність товаровиробників і відносна свобода їх діяльності;
- 5) лібералізація цін залежно від попиту і пропозиції;
- 6) вільний обмін товарами і послугами;
- 7) певний рівень попиту населення та місткість ринку;
- 8) нормальне оподаткування;
- 9) забезпечення правових, юридичних норм;
- 10) економічна свобода і обмеження державних монополій;
- 11) боротьба з корупцією.

Процес регіонального розвитку відтворює ринкову природу через: забезпечення верховенства права, гарантію економічних свобод, економічну рівність суб'єктів підприємництва, досягнення принципу регіонального самофінансування, об'єктивного впливу на перерозподільчі відносини через бюджетну систему, лінію на партнерство в реалізації регіонального потенціалу, створення умов для конкуренції всіх форм та методів власності [10, с. 129].

Методи забезпечення екологічно сталого розвитку — це сукупність регулюючих і стимулюючих адміністративних важелів та ринкових засобів (тобто інструментів) цілеспрямованого впливу на процес впровадження засад сталого розвитку.

Еволюція економічної політики держави призвела до трансформації її в соціально-економічну, що відповідає вимогам сталого роз-

витку, але, на жаль, екологічна складова поки що в більшості випадків розглядається окремо. Враховуючи сучасні глобальні тенденції розвитку, в перспективі очікується переорієнтація цих стратегій у соціо-еколого-економічні стратегії (тобто стратегії екологічно сталого розвитку).

В основу формування державної екологічної політики покладено принцип, згідно з яким екологічна безпека є важливою складовою національної безпеки держави.

Правове забезпечення сталого розвитку має об'єднувати екологічно орієнтовані юридичні норми різних рівнів та спрямованості:

— Безпосередньо природоохоронне законодавство [2, с. 35];

— міжнародне екологічне законодавство;

— законодавство, що забезпечуватиме формування та реалізацію стратегій.

Сучасними нормативно-правовими актами, що регулюють основи організації охорони навколишнього природного середовища, є наступні: Конституція України, Закон України "Про охорону навколишнього природного середовища" [5], Закон України "Про тваринний світ", Закон України "Про охорону атмосферного повітря", Закон України "Про карантин рослин", Закон України "Про природно-заповідний фонд України", Закон України "Про охорону атмосферного повітря", Закон України "Про енергозбереження", Закон України "Про використання ядерної енергії та радіаційну безпеку", Закон України "Про поводження з радіоактивними відходами", Закон України "Про плату за землю", Закон України "Про державний контроль за використанням та охороною земель", Закон України "Про екологічну експертизу" [4], Закон України "Про відходи", Закон України "Про загальнодержавну програму формування національної екологічної мережі України на 2000—2015 роки", Закон України "Про екологічний аудит" та інші.

Також основи організації навколишнього природного середовища регламентують наступні кодекси: Земельний кодекс, Водний кодекс, Лісовий кодекс, Повітряний кодекс, Кодекс України про надра та постанови: Постанова Верховної Ради України "Порядок обмеження, тимчасової заборони (зупинення) чи припинення діяльності підприємств, установ, організацій і об'єктів у разі порушення ними законодавства про охорону навколишнього природного середовища", Постанова Верховної Ради України "Про основні напрями державної політики України у галузі охо-

рони довкілля, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки" [6, с. 5] та інші.

Розв'язання сучасних екологічних проблем в Україні можливе тільки в умовах широкого активного міжнародного співробітництва. Україна підтримала понад 20 міжнародних конвенцій та угод, хоча їх практичне впровадження поки що залишається лише на папері.

Формування засад сталого розвитку на різних рівнях в Україні регламентується наступними документами: Законами України "Про державне прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України", "Про стимулювання розвитку регіонів", "Про державні цільові програми", "Про Генеральну схему планування території України", укази Президента України "Про Концепцію державної регіональної політики", "Про Стратегію економічного та соціального розвитку України "Шляхом європейської інтеграції на 2004—2015 роки", постановами Кабінету Міністрів України "Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2015 року", "Про затвердження Порядку здійснення моніторингу показників розвитку регіонів, районів, міст республіканського в Автономній Республіці Крим і обласного значення для визнання територій депресивними", "Про концепцію сталого розвитку населених пунктів", розпорядженням Кабінету Міністрів України "Про схвалення Концепції вдосконалення системи прогнозних і програмних документів з питань соціально-економічного розвитку України" та ін.

Практичне застосування вищезазначених нормативних актів на різних рівнях управління відображено в програмах, концепціях, планах розвитку тощо, наприклад, "Концепція національної екологічної політики України на період до 2020 року", регіональні соціально-економічні стратегії, в рамках яких є розділи охорони навколишнього середовища або раціонального природокористування. Але для досягнення сталого розвитку необхідні такі установчі документи, які відображали б і економічні, і соціальні, і екологічні напрями розвитку одночасно.

Отже, сучасне нормативно-правове забезпечення екологічно орієнтованої діяльності з урахуванням соціально-економічних пріоритетів не відповідає вимогам сьогодення та концепції сталого розвитку і потребує удосконалення.

Наступний інструмент прямого впливу — стимулювання та підтримка екологічного підприємництва — впливає на забезпечення екологічно сталого розвитку через регіональну політику та має здійснюватися в рамках програм підтримки суб'єктів господарювання (наприклад, шляхом зниження податкового тиску тощо).

Так, Хилько М.І. визначає регіональну екологічну політику як особливу сферу управління розвитком суспільства, окремо взятої адміністративної території у складі України, спрямовану на гармонізацію життя та здоров'я населення, забезпечення екологічної безпеки, збалансованого використання природних ресурсів. Об'єктивні можливості досягнення поставленої мети визначає базис екологічної політики. Це — система правових норм, спосіб організації суспільного виробництва, виробничо-технологічний потенціал природокористування і екологічна культура суспільства [11, с. 3].

Заржицький О.С. вважає, що регіональна екологічна політика як об'єкт правового регулювання, є складовою державної екологічної та регіональної політики, яка передбачає координацію ефективно діючої системи органів виконавчої влади та управління на місцях, місцевого самоврядування щодо створення ефективних нормативно-правових засад забезпечення інтересів регіонів на основі поєднання загальнодержавних та регіональних екологічних проблем [6, с. 9].

Фінансування природоохоронних заходів та програм має стати пріоритетним напрямом при розподілі коштів державного та місцевих бюджетів. Сьогодні, на жаль, в умовах дефіциту держбюджету обсяги коштів залишаються незначними.

Важливу роль у забезпеченні екологічно сталого розвитку відіграють такі економічні інструменти, як екологічні збори та платежі, які мають на меті стимулювати раціональне природокористування в процесі господарської діяльності підприємств.

Адміністративні інструменти опосередкованого впливу мають рекомендаційну природу, але не мають обов'язкового характеру, до таких слід віднести: систему екологічного менеджменту (комплекс стандартів ISO), екологічний аудит, екологічне страхування, екологічне маркування, екологічна експертиза, екологічна освіта та виховання, раціональне природокористування та інші.

Ринкові інструменти забезпечення еколо-

гічно сталого розвитку мають ринкову природу (їх поява відповідає принципам ринкової економіки та зумовлена ринковим попитом).

Одним з таких інструментів є різноманітні методи конкуренції. Методи конкуренції — способи досягнення конкурентних переваг на ринку [3, с. 38]. Методи конкуренції можна розділити на цінові та нецінові, серед яких останні набули значної популярності в сучасних ринкових умовах.

Екологічний маркетинг — це концепція, що найбільш повно відповідає умовам сьогодення. Екологічний маркетинг орієнтується на нові екологічні потреби (екологічно орієнтований попит та культура споживання), що виникають у результаті екологічної кризи чи погіршення якості навколишнього середовища. Саме екологічні потреби споживачів є основним об'єктом уваги виробників екологічно орієнтованих товарів та послуг. Через задоволення екологічних потреб споживачів виробники реалізують свою кінцеву мету — одержання прибутку, а кінцевим прибутком у випадку застосування екологічного маркетингу є підвищення (поліпшення) якості життя.

Розвиток ринку екологічно орієнтованої продукції є одним з основних факторів забезпечення стабільності розвитку економіки, дає змогу вирішити в комплексі економічні, соціальні та екологічні цілі.

Традиційно виділяють три види стимулювання збуту, розглянемо їх детальніше, з урахуванням специфіки екологічно орієнтованої продукції [1, с. 80]:

1) стимулювання торговельної мережі (стимулами можуть бути преміювання, нагородження цінними подарунками, путівками у розважальні поїздки, матеріальне заохочення та ін.);

2) стимулювання персоналу (пов'язане з розширенням кола потенційних покупців, використовуються знижки, конкурси, фінансування реклами);

3) стимулювання споживачів (збут стимулюється за допомогою: невеликих сувенірів, що містять нагадувальну інформацію про фірму, різного роду знижок, кредиту, видачі товарів на пробу для подальшого придбання, показу і демонстрації товарів, сезонних змін цін і т. ін.).

Отже, стимулювання збуту може бути розпочате виробником (який бажає збільшити обсяг продажу чи залучити нових споживачів), торговельним підприємством чи продавцями (для створення репутації недорогої торгової

організації) або бути результатом взаємної угоди двох сторін (виробник надає знижку торговельній мережі (продавцям), а остання передає її частково або повністю споживачам).

На наш погляд, доцільно було б виділити ще один суб'єкт комунікаційного процесу — державу. Державні органи мають здійснювати не лише контроль та регулювання, але й стимулювати виробництво вигідних для національної економіки товарів та послуг.

Екологізація процесу стимулювання збуту тісно пов'язана з функцією регулювання та контролю, які значною мірою забезпечуються державою. Деякі принципи формування ринку екологічних товарів, докладно висвітлені в працях С.М. Ілляшенка та О.В. Прокопенко [7, с. 54], а як приклад вдалого регулювання процесу стимулювання збуту продукції можна виділити Британський кодекс з реклами, стимулювання збуту та прямого маркетингу. Отже, у вітчизняній теорії та практиці стимулювання збуту продукції існує ще ряд невизначених питань, серед яких і урахування екологічного фактора.

Учасниками процесу стимулювання збуту екологічної продукції є: виробники, посередники, продавці, кінцеві споживачі та держава. Стимулювання продажу має багатоцільову спрямованість. Світова практика доводить, що заходи зі стимулювання збуту все більше впроваджуються в господарську діяльність підприємств і останнім часом значно перебільшують пряму рекламу. Звичайно, серед безперечних переваг стимулювання збуту є і певні недоліки. Застосування заходів зі стимулювання збуту продукції на вітчизняному ринку не завжди приводить до очікуваних позитивних результатів. Застосування заходів зі стимулювання збуту екологічної продукції має значні переваги для національної економіки в цілому. Так, їх проведення передбачає залучення додаткової робочої сили, що сприяє підвищенню рівня зайнятості населення, хоча на сучасному етапі через відсутність відповідного державного регулювання виникає багато проблем. Відсутність державного контролю може призвести до недоотримання коштів в бюджет.

Звичайно, найбільші прибутки від застосування заходів зі стимулювання збуту отримують виробники, але це можливо тільки за умов грамотної організованої програми стимулювання. Наприклад, постійне застосування знижок може привести до такої ситуації, коли за звичайною ціною товар продаватися не буде.

Зазвичай, представники торговельної мережі та продавці виступають об'єктами стимулювання, яким стимулюючі заходи дають можливість отримувати призи, пільги, бонуси, відсотки у грошовому виразі тощо, але в умовах жорсткої конкуренції вони також можуть відчувати на собі недоліки застосування заходів зі стимулювання збуту.

Кінцевою ланкою комунікаційного процесу є споживачі, яким створюють всі необхідні умови для здійснення закупівлі. Безперечною перевагою для споживачів від проведення стимулюючих заходів є економія витрат. Але результат може бути непередбачуваний: роздратування або розчарування споживачів і, як наслідок, повна відмова від придбання певного товару.

Отже, при плануванні комплексної програми заходів зі стимулювання збуту продукції необхідно враховувати можливість виникнення негативних наслідків і вжити заходи щодо їх попередження. Непродумане використання того чи іншого прийому стимулювання збуту часто призводить до небажаних (навіть протилежних очікуванім) наслідків, причому під загрозою можуть опинитися всі учасники комунікаційного процесу.

На сучасному етапі розвитку перед виробниками екологічних послуг відкриваються такі ринкові можливості: достатня кількість вільних "ніш"; низький рівень конкуренції; перспективність обраного напрямку; зростання місткості ринку; глобальна тенденція екологізації суспільства та виробництва.

Ринкові загрози: недосконалість законодавчої бази; відсутність чіткого ринкового механізму; небажання підприємств-споживачів співпрацювати, тобто користуватися екопослугами; ризик та невизначеність; недостатня поінформованість цільової аудиторії про підприємство та його послуги.

Отже, скористатися можливостями можуть завадити: непродумані дії без чіткої стратегії та тактики; попереджувальні заходи конкурентів, які, за умов низької активності працівників інших підприємств, можуть випередити та зайняти вільні "ніші"; брак коштів для розробки та впровадження інновацій; втрата вже існуючих споживачів, якщо державні інститути припинять стимулювати і так слабкий попит на екологічні послуги; поява нових сильних конкурентів; високий ризик банкрутства.

Серед заходів, за рахунок яких можна знизити існуючі ринкові загрози, найважливішими є: співпраця з держорганами щодо удос-

коналення законодавства; активна участь у державних проектах та програмах спрямованих на охорону навколишнього природного середовища та поліпшення якості життя; підвищення якості надаваних послуг для утримання існуючих клієнтів та завоювання нових. Також доцільно було б проводити семінари, лекції, виставки для поінформованості членів суспільства.

Враховуючи вищевикладене, підприємства-виробники екологічних послуг нині знаходяться не в найкращих умовах. Але не можна заперечити їх значущості, бо вирішення регіональних питань — це записка вирішення національних проблем, і підтримка з боку держави тут конче необхідна.

Досвід промислово-розвинених держав у реалізації ефективної екологічної політики показує, що тільки оптимальне поєднання державного регулювання і використання економічних методів управління дозволяє отримати найкращий результат. Разом з тим, на шляху до широкого впровадження екологічних послуг існує ще ряд невирішених питань, які потребують концентрації уваги вчених.

Оскільки мова йде про екологічно орієнтовані товари чи послуги, то в процесі просування велику роль відіграє держава. Як суб'єкт комунікаційного процесу держава може стимулювати виробників та споживачів, а також здійснювати контроль та захист інших суб'єктів процесу стимулювання збуту продукції. В розвинутих країнах широко використовується диференційоване оподаткування в залежності від екологічної спрямованості продукції.

Виробники виробничих екологічних послуг зараз знаходяться не в кращому стані. Намагаючись впровадити свій продукт на ринок, вони зустрічають опір з боку споживачів, які добровільно не бажають витратити кошти на інвентаризацію та паспортизацію відходів, отримання дозволів на спеціальне водокористування, проведення екологічної експертизи, екоаудиту, екологічного страхування тощо. Тому на сучасному етапі не доводиться казати про високий рівень прибутків. У ході подальших досліджень необхідно звернути увагу на стимулювання екологічного попиту як на рівні підприємств-споживачів виробничих екологічних послуг так і на рівні населення, яке в результаті змушене сплачувати вартість екологічних послуг.

На початковому етапі формування рин-

ку екологічних товарів та послуг державне втручання просто необхідне. Отже, першочерговим завданням для держави є узгодження інтересів суб'єктів ринку екологічних товарів та послуг.

Виробник пропонує на ринку (формує пропозицію) екологічні послуги суб'єктам господарювання. Підприємства споживають екологічні послуги і, як результат, пропонують екологічні товари (послуги) населенню. Населення прагне отримати якісні товари і виступає стимулюючим фактором для господарюючих суб'єктів, "змушуючи" їх споживати екологічні послуги.

Отже, у даному випадку кінцевим споживачем виступає населення, але основним безпосереднім споживачем екологічних послуг є господарюючі суб'єкти. Таким чином, стимулювання екологічного попиту необхідно починати з формування екологічної свідомості у населення та підвищення добробуту. Адаже попит повинен бути платоспроможним, та, на жаль, більшість населення не має на це коштів.

Суспільство усвідомлює, що економічні проблеми потрібно вирішувати одночасно з екологічними. А екологічні послуги — це саме такий товар, який сприяє покращенню екологічної ситуації і дає змогу виробникам отримати прибутки. Разом з тим, на шляху до широкого впровадження екологічних послуг є ще ряд невирішених питань, які потребують концентрації уваги вчених.

У руслі концепції екологічного маркетингу найбільш успішні та далекоглядні організації переорієнтовують свою діяльність в екологічне підприємництво (технології, продукція, енергоносії, переробка відходів, екологічні послуги тощо).

ВИСНОВКИ

Таким чином, результати можуть бути покладені в основу формування системи регулюючих інструментів на регіональному рівні через відповідність вимогам нормативно-правових актів, з одного боку, що представлені державними інструментами, а з іншого боку, інструментами ринкової економіки.

Векологізації економічних процесів важливого значення набувають такі ринкові інструменти, як маркетингові комунікації в рамках комплексу екологічного маркетингу. Їх застосування сприяє поширенню екологічно орієнтованої продукції та формуванню екологічної свідомості серед населення.

Література:

1. Долішній М.І. Регіональна політика на рубежі ХХ-ХХІ століть: нові пріоритети / М.І. Долішній. — Київ: Наукова думка, 2006. — 510 с.
2. Екологічне право: Особлива частина: підруч. [для студ. юрид. вузів і фак.] / [Андрейцев В.І., Балюк Г.І., Бобкова А.Г та ін], за заг. ред. акад. АПрН В.І. Андрейцева. — К.: Істина, 2001. — 544 с.
3. Економічна енциклопедія: у трьох томах. Т. 2 / Редкол.: С.В. Мочерний (відп. ред.) та ін. — К.: Видавничий центр "Академія", 2001. — 848 с.
4. Закон України "Про екологічну експертизу" № 46/95-вр від 09.02.1995 // Відомості Верховної Ради (ВВР). — 1995. — № 8. — С. 54.
5. Закон України "Про охорону навколишнього природного середовища № 1264-ХІІ від 26.06.1991 р. // Відомості Верховної Ради (ВВР). — 1991. — № 41. — С. 546.
6. Заржицький О.С. Правові аспекти регіональної екологічної політики (на матеріалах Придніпровського регіону): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.06 — "Земельне право; аграрне право; екологічне право; природо-ресурсне право" / О.С. Заржицький. — К.: Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка, 2002. — 22 с.
7. Ілляшенко С.М. Менеджмент екологічних інновацій: навчальний посібник / С.М. Ілляшенко, О.В. Прокопенко; за загальною редакцією С.М. Ілляшенка. — Суми: Вид-во СумДУ, 2003. — 266 с.
8. Основи економічної теорії: підручник / [за ред. Ю.В. Ніколенка]. — [3-тє вид.]. — Київ: ЦУА, 2003. — 540 с.
9. Природно-ресурсна сфера України: проблеми сталого розвитку та трансформацій / За загальною редакцією чл.-кор. НАН України Б.М. Данилишина. — К.: ЗАТ "Нічлава", 2006. — 704 с.
10. Регіональна політика та механізм її реалізації: монографія / За заг. ред. академіка НАН України М.І. Долішнього. — К.: Наукова думка, 2003. — 503 с.
11. Хилько М.І. Екологічна політика: зміст, структура, реалізація (соціально-філософський аспект): автореф. дис. на здобуття ступеня д-ра філос. наук: спец. 09.00.03 — "Соціальна філософія та філософія історії" / М.І. Хильки. — К.: Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка, 2001. — 38 с.